

Котляренко Лідія Теодорівна,
професор кафедри теорії, методики
та організації фізичної підготовки і спорту
Національного університету оборони
України імені Івана Черняхівського,
доктор біологічних наук, професор;
Кофанов Андрій Віталійович,
професор кафедри криміналістичного
забезпечення та судових експертиз ННІ № 2
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНЕТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Здійснення Російською Федерацією збройної агресії проти України породило нагальну потребу в своєчасному і точному ототожненні великої кількості жертв протистояння, зокрема й військовослужбовців. Проте заборонені методи й засоби ведення неоголошеної війни часто унеможливають ідентифікацію загиблих традиційними методами. Умови отримання тілесних ушкоджень чи загибелі на війні такі, що тіла військовослужбовців розриваються, обгорають, пошкоджуються настільки, що ідентифікувати таке тіло стає вкрай складно, часто навіть неможливо, за допомогою звичайних методів. Крім того, внаслідок контузій, больового шоку, інших медичних станів, військовослужбовці, які поступають до лікувальних закладів, не можуть повідомити відомості про себе і залишаються невідомими.

За даними Управління верховного комісара Організації Об'єднаних Націй із прав людини (далі – ООН) від початку збройного конфлікту на Сході України (з 14 квітня 2014 р. до 31 серпня 2020 р.) у зоні проведення антитерористичної операції/ операції Об'єднаних сил (далі – АТО/ООС) загинуло 4150 українських військових. ООН відзначає, що за останні два роки до 40 відсотків смертей військових не пов'язані з бойовими діями [1].

Значна кількість бойових втрат пов'язана із тим, що на сьогодні українські військові гинуть від куль снайперів, а також при потраплянні на вибухові пристрої. У першому випадку часто від голови мало що може залишитися, а в другому – окремі частини тіла. Все це вимагає використання молекулярно-генетичного дослідження виявлених частин чи фрагментів тіла людини для їх ідентифікації та подальшого захоронення.

Ідентифікацію тіл загиблих унаслідок збройного конфлікту на Донбасі проводить Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ (далі – ДНДЕКЦ). Перевіряють і збирають інформацію про встановлення генетичних ознак біологічних зразків невпізнаних трупів у Центральному обліку генетичних ознак людини (далі – ЦОГОЛ).

Станом на червень 2020 року ЦОГОЛ налічує 2 122 ДНК-профілі невіданих трупів, виявлених у зоні АТО/ООС. З них встановлено 594 збіги щодо ймовірної спорідненості невіданих тіл та родичів зниклих безвісти осіб в зоні збройного конфлікту. Детальна інформація про кількість зниклих безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом відсутня.

У Службі безпеки України зазначають, що «ведення Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, віднесено до повноважень Комісії з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, утвореної розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2019 року» із змінами (проте ця Комісія й досі практично не працює). Наразі єдина організація, яка може розшукувати зниклих безвісти і має доступ до невідконтрольних Україні територій – це Міжнародний Комітет Червоного Хреста. У свою базу вони вносять тих осіб, чії родичі звернулися з проханням знайти їхніх рідних. Статистика відкритих справ про розшук зниклих безвісти щороку спадає. Наприклад, за даними Міжнародного Комітету Червоного Хреста, у 2014-му було 528 справ, 2015 році – 433, 2016-му – 341, 2017-му – 212 справ, 2018-му – 147, 2019 році – 111. За перше півріччя 2020 року в МКЧХ відкрито 45 справ про пошук зниклих безвісти [2].

Сучасний стан справ свідчить про відсутність цілісної випереджальної стратегії держави щодо створення умов для своєчасної ідентифікації військовослужбовців, військовозобов'язаних і призовників, які можуть ставати учасниками різних правовідносин та набувати різних процесуальних статусів, у сукупності із загальною відсутністю адекватного складним військово-політичним умовам прагнення державних інституцій до формування інноваційної ідеології. Реалії часу зумовили гостру необхідність у використанні для вирішення згаданої проблеми найпрогресивніших технологій, до яких варто віднести одне з найважливіших наукових досягнень останніх трьох десятиліть у галузі геномної ідентифікації людини, а саме молекулярно-генетичне дослідження ДНК і створення банку даних генетичних ознак людини.

Саме створення державного повноцінного банку даних генетичних ознак людини сприятиме оперативному вирішенню суспільно важливих завдань сучасними засобами як криміналістики, так і цивільстики.

Тому варто визнати актуальною законодавчу ініціативу у формі проекту Закону України “Про державну реєстрацію геномної інформації людини” (далі – проект Закону), який розроблений Експертною службою МВС та внесений групою народних депутатів України [3]. Розглянемо окремі положення цього законопроекту.

З урахуванням досвіду ідентифікації загиблих в АТО/ООС пропонується встановити механізм відбору біологічних зразків осіб, які добровільно вступають або призиваються на військову службу, і військовослужбовців (стаття 8 проекту Закону). Проте розробник

законопроекту не передбачив як саме буде здійснюватися відбір біологічних зразків на добровільній основі чи в обов'язковому порядку та не обґрунтував періодичність відбору цих зразків.

Зокрема, у частині 2 статті 8 проекту Закону зазначається, що «відбір біологічного матеріалу у військовослужбовців планується проводити з періодичністю кожні 8 років». Виникає питання: чому кожні 8 років, а не кожні 5 чи 10 років? Як носії біологічних знань ми звичайно можемо пояснити та зрозуміти щодо необхідності повторного відбору біологічних зразків, оскільки організм людини, а значить його ДНК підпадає під вплив багатьох мутагенних факторів, які здатні вносити зміни в геном людини. Саме повторне з певним проміжком часу одного й того біологічного матеріалу, а ще й при дослідженні одних і тих же локусів (окремих ділянок з відповідними генами) хромосом можуть виявити ці прижиттєві зміни ДНК людини, що відповідно й може мати саме ту ідентифікуючу ознаку, необхідну для ідентифікації певної особи. Проте такі мутації (зміни ДНК) відбуваються все ж таки не настільки часто, та й повторні періодичні такі дослідження вимагатимуть також чималих фінансових витрат. Тому, на нашу думку, положення частини 2 статті 8 доцільно вилучити із проекту Закону.

У частині 4 статті 8 проекту Закону вказується, що «відбір біологічного матеріалу в осіб, які добровільно вступають або призиваються на військову службу, та військовослужбовців здійснюється Міністерством оборони України, Службою безпеки України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України за рахунок коштів державного бюджету, що виділяються на їх утримання». Відбір біологічного матеріалу – це дуже добре, а що далі? Немає чіткої послідовності наступних дій з цим біологічним матеріалом: яким має бути цей біологічний матеріал, куди його направляти, на який вид дослідження, в яку базу даних і в якій формі буде заноситися ДНК-профіль військовослужбовців? Однозначно, що довготривале збереження біологічних зразків у живому чи законсервованому вигляді є надто складним процесом як у матеріальному так і технічному сенсі. Тому, необхідно провести молекулярно-генетичне дослідження всіх відібраних у військовослужбовців біологічних зразків для встановлення їх ДНК-профілів та занести у відповідний Банк даних генетичних ознак людини.

Отже, юридична невизначеність порядку проведення відбору біологічного матеріалу в осіб, які добровільно вступають або призиваються на військову службу, та військовослужбовців, порядку державної реєстрації геномної інформації, джерел фінансування проведення молекулярно-генетичної експертизи їх біологічного матеріалу, а також порядку реєстрації геномної інформації вказаної категорії осіб вказує на суттєві недоліки законопроекту, що у разі реалізації вказаних положень проекту Закону у пропонованій редакції може призвести до нецільового використання коштів державного

бюджету або необґрунтованого покладення на осіб, які добровільно вступають або призиваються на військову службу, та військовослужбовців обов'язку здійснювати оплату вартості молекулярно-генетичної експертизи.

Тому, вважаємо за необхідне відмітити окремі прогресивні до тепер положення проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо генетичної ідентифікації військовослужбовців)» від 3 червня 2015 року № 2001а, який був прийнятий за основу та направлений на доопрацювання до Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони та внести його на розгляд Верховної Ради України у другому читанні [4]. У подальшому цей законопроект був перереєстрований за іншим номером (від 29 серпня 2019 року № 0902) та 10.09.2019 знятий з розгляду.

Варто зауважити, що норми цього законопроекту мають чітку визначеність щодо гарантованого встановлення особи військовослужбовця із застосуванням усіх законних методів ідентифікації, у тому числі за допомогою методів генетичної ідентифікації біологічного матеріалу, що містить ДНК особи. Передбачалося створення бази даних ДНК військовослужбовців, яка повинна містити дані ДНК усіх військовослужбовців, які при проходженні військово-лікарської комісії перед вступом на військову службу висловили свою згоду на збір, обробку і зберігання такого роду даних. Збір даних ДНК осіб, які вступають на військову службу мав відбуватися за допомогою неінвазивних методів, тобто шляхом отримання даних ДНК із волосин з цибулинами, букального епітелію особи. Для військовослужбовців, які відмовлялися від надання біологічного матеріалу із зразками ДНК, у разі необхідності в подальшому встановлення їх особи, передбачалося застосування аналізу ДНК військовослужбовця щодо відповідності зразкам, наданим біологічними родичами цього військовослужбовця.

Вважаємо, що вищезазначені положення проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо генетичної ідентифікації військовослужбовців)» зберегли свою актуальність, та можуть бути запозичені і використані суб'єктами законодавчої ініціативи при доопрацюванні Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини». Водночас, на нашу думку, унормуванню механізму відбору біологічних зразків осіб, які добровільно вступають або призиваються на військову службу, і військовослужбовців варто присвятити у законопроекті окремий розділ.

З урахуванням проведеного дослідження можна зробити висновок, що актуальність законодавчих новацій такого спрямування є безсумнівною, адже нині чинне законодавство не передбачає створення бази генетичних даних осіб, які призиваються на військову службу. При цьому вважаємо, що вирішення проблеми ідентифікації військовослужбовців у сучасних умовах повинно здійснюватися інноваційно та комплексно, шляхом прийняття Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», який би визначав цілі, принципи, види такої реєстрації, встановлював основні вимоги до її

проведення, закріплював поняття й статус генетичних даних людини, умови та порядок їх отримання, зберігання й використання, а також відносив військовослужбовців, військовозобов'язаних і призовників до тієї категорії осіб, яка підлягає першочерговій геномній (генетичній) реєстрації в обов'язковому порядку. При цьому, створення державної автоматизованої інформаційно-пошукової системи дозволить удосконалити міжнародне співробітництво щодо обміну геномною інформацією з іншими країнами та міжнародними організаціями.

Список використаних джерел

1. ООН уточнила кількість загиблих і поранених на Донбасі, 3 вересня 2020 року. URL: <https://ua-news.liga.net/politics/news/oon-utochnila-kilkist-zagiblih-i-poranenih-na-donbasi>.

2. Шимків Наталія. «Двері в хату не закриваю, раптом він вночі прийде». Як в Україні (не) шукають зниклих безвісти на Донбасі, 8 липня 2020 року. URL: https://lb.ua/society/2020/07/08/461435_dveri_hatu_zakrivayu_raptom_vin.html.

3. Про державну реєстрацію геномної інформації людини: проект Закону України, від 26.10.2020 реєстр. № 4265. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70249.

4. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо генетичної ідентифікації військовослужбовців: постанова Верховної Ради України, від 12.07.2016 № 1453-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1453-19>.

Крижна Валентина Володимирівна,

старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник;

Базюк Віталій Сергійович,

курсант 3-го курсу ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Торгівля людьми як одне з найбільш ганебних явищ сучасності стало глобальною проблемою для мільйонів людей у сього світу. За оцінками експертів – це сучасна форма рабства, порушення прав людини, злочин не тільки проти життя та здоров'я особи, але й проти держави. Нажаль, у сучасному світі торгівля людьми стала найприбутковішою сферою діяльності організованої злочинності.

При розслідуванні торгівлі людьми (ч. 3 ст. 149 КК України) для доведення вини підозрюваних, виявлення особи та стану потерпілого, інших обставин злочину суттєве значення має призначення судових